

Буднік А.О.

Доопрацювання корпусу національно-прецедентних текстів української лінгвостільності та критерії його відбору

Буднік Анжела Олександрівна, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Анотація. У статті чітко окреслені і упорядковані критерії відбору національно-прецедентних текстів, відповідно до яких уточнено та доопрацьовано корпус національно-прецедентних текстів, доведено доцільність використання зазначених текстів у навчанні студентів філологічного фаху.

Ключові слова: національно-прецедентний текст, критерії відбору національно-прецедентних текстів, інтертекстуальність, реінтерпретація, лінгводидактика

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, концептуальних засад комунікативної методики навчання української мови, що узгоджено із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, завданням освітньої галузі є створення умов для розвитку національно-мовної особистості педагога, який досконало володіє мовними засобами, має розвинуті навички спілкування в усіх сферах країномовного середовища.

Як відомо, актуальні сучасні лінгводидактичні дослідження здійснюють у системі координат антропоцентричної парадигми, пріоритетними напрямками якої надалі залишаються лінгвокультурологічний і когнітивний аспекти аналізу мовної особистості.

Прецедентні тексти неодноразово ставали об'єктом уваги як російських, так і вітчизняних лінгвістів (Ю.М. Караулов, А.Є. Супрун, Д.Б. Гудков, В.Г. Костомаров, Г.Г. Слишкін, І.В. Захаренко, В.В.Красних, Д.Б. Багаєва, Ю.О. Сорокін, О.А. Земська, В.О. Вуколова, Р.С. Чорновол-Ткаченко, К.С. Серажим тощо), але попри очевидну значущість дидактичної інтерпретації національно-прецедентних текстів дослідженню відбору корпусу національно-прецедентних текстів у сучасній вітчизняній лінгводидактиці вищої школи не було приділено достатньої уваги.

Услід за Ю.М. Карауловим, ми вважаємо, що саме «уключеність у фонд обов'язкових знань у певній національній культурі» [2, 238] є визначальним чинником формування корпусу національно-прецедентних текстів. Проведений аналіз довів, що через наявність різних програм з «Української літератури», які різняться не тільки терміном вивчення курсу (5-11 чи 5-12 класи), а і різним профілем навчання класів, не можливо виділити чітко окреслений корпус хрестоматійних текстів. Тому, ми вважали за доцільне подати перелік прецедентних текстів, що умовно було віднесено до «зони перетину національно-прецедентних текстів».

Відповідно до завдань нашого дослідження джерельною базою для упорядкування корпусу національно-прецедентних текстів послуговували твори української літератури. Окрім чинних програм для загальноосвітніх шкіл з української літератури [3; 4; 10; 11; 13; 14], було проаналізовано програми філологічних факультетів ВЗО спеціальності «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова та література» і «Видавнича справа та редагування» [5; 6; 7; 8; 9] задля вилучення текстів, що збігалися, а отже, стали підтвердженням потреби їх залучення до корпусу національно-прецедентних текстів.

При визначенні й упорядкуванні корпусу національно-прецедентних текстів ми керувалися такими розробленими критеріями: а) хрестоматійність (програмність), б) інтертекстуальність, в) реінтерпретація, г) відтворюваність у засобах масової інформації, ґ) відтворюваність у словниках. Основними критеріями вилучення національно-прецедентних текстів виступили – хрестоматійність, інтертекстуальність та реінтерпретація, інші критерії виступили факультативними (застосовувались не до всіх текстів, що було відбрано).

На нашу думку, реінтерпретація та відтворюваність у словниках указують на шляхи входження корпусу прецедентних текстів у національну культурно-мовну свідомість нації та способи апеляції до національно-прецедентних текстів і їх концептів. Урахування фактора відображення прецедентних текстів у програмах різного типу (програмність, хрестоматійність) дає підставу говорити про джерело, звідки вони потрапляють до національної когнітивної бази, у свідомість мовної особистості, про інструмент формування цілісного уявлення про національно-прецедентний текст, в цьому і вбачаємо *актуальність* нашого дослідження. *Метою* статті є уточнення критеріїв відбору національно-прецедентних текстів і доопрацювання корпусу національно-прецедентних текстів, відповідно до якої було поставлено завдання дослідження, а саме: на підставі розроблених критеріїв відбору національно-прецедентних текстів, окреслити доопрацьований корпус національно-прецедентних текстів.

Отже, розглянемо докладніше критерії відбору національно-прецедентних текстів.

Хрестоматійність (програмність).

Програми з української літератури містять списки текстів, що є обов'язково включеними до програмового вивчення, і тексти, що належать до варіативної частини (викладач обирає з них ті, що додатково увійдуть до програми вивчення). Але найбільшу частину корпусу національно-прецедентних текстів охопила переважна більшість творів, що вивчаються напам'ять (повністю чи частково), через те, що вони якнайкраще проникають у довгострокову пам'ять і тим самим добре засвоюються, наприклад: «Заповіт», «Садок вишневий коло хати» Тараса Шевченка, «Лебеді материнства» Василя Симоненка. Тексти залишаються у пам'яті за різних умов, а саме «внаслідок одиничного життєвого чи художнього враження, або навмисного акту запам'ятовування, або у результаті конденсації багаторазового поволі накопиченого досвіду» [1, с. 268].

Істотну частину склали тексти, що можна віднести до пісень літературного походження, по-перше, вони вивчаються напам'ять, а, по-друге, набули неабиякої популярності, через це є відомими пересічному представникові лінгвокультурної спільноти: «*Два кольори*» Дмитра Павличка, «*Пісня про рушник*» Андрія Малишка, «*Ніч яка, господи! Місячна, зоряна...!*» Михайла Старицького, «*Реве та стогне Дніпр широкий*» Тараса Шевченка тощо.

Інтертекстуальність.

Розгляд інтертекстуальних зв'язків художніх творів для визначення ключових концептів прецедентних текстів дозволив більш чітко упорядкувати корпус національно-прецедентних текстів. Дидактичним матеріалом, відібраним для аналізу «тексту в тексті», слугували твори літератури ХХ століття і постмодернізму, як такі, що неодноразово апелюють до прецедентних текстів. Причому, в текстах деколи наявні інтертекстуальні зв'язки з декількома хрестоматійних творів: через цитати, наприклад, прологом до «*Чорнобильської Мадонни*» Івана Драча є рядки Т. Шевченка з «Марії»: «*Все упованіє моє На тебе, мій пресвітлий раю, На милосердіє твоє, Все упованіє моє На тебе, мати, возлагаю, Святая сило всіх святих, Пренепорочная, благая!*»; ремінісценції – вірш П. Воронька «Я той, що греблі рвав»: «*Я той, що греблі рвав, Я не сидів у скалі...*» будувється на рядках з поеми «Лісова пісня» Лесі Українки; натяки, як, приміром, на збірку Павла Тичини «Замість сонетів і октав» – «*О, ти знав, що тоді не сонети й октави, о ні! – Жорстко-ярим залізом ти пік одоробло північне...*» Євгена Маланюка; використання імен головних героїв – «*Я намуляла руку... // Ну просто тобі Мавка з другої дії «Лісової пісні»: «Я руку врізала...» Зараз він мені відповість, як Лукашева мати (і – слушно!): «Було при чому!»* (О. Забужко. «Інструктор із тенісу»); натяк на відомі всім ситуації – ситуація обрання гетьмана, яку козаки назвали «чорною радою», що потім згадується в романі П. Куліша «Чорна рада» тощо.

Реінтерпретація (за Карауловим Ю.М.).

Під реінтерпретацією, як відомо, розуміють здатність художнього твору відтворюватися в інших видах мистецтва. Увагу лінгводидактики завжди було повернуто використанню нетрадиційного підходу до навчання як мови, так і літератури, пригадаймо використання на уроках рідної мови драматичних, оперних спектаклів, художніх та мультиплікаційних фільмів, витворів живопису тощо.

Як правило, вивчення художнього тексту чи творчості письменника зокрема супроводжується показом малюнків та репродукцій до творів, факультативним переглядом вистав та кіноверсій. Тому реінтерпретацію літературних творів в інші види мистецтва було визначено як обов'язковий і важливий критерій відбору прецедентних текстів, які увійшли до корпусу національно-прецедентних текстів. Проілюструємо прикладами.

Постановки балетів: «*Лісова пісня*» (Лесі Українки) С. Сергеева і В. Вронського; стрічка-балет «*Лілея*» (за творами Т.Г. Шевченка) К.Ф. Данькевича. Опер: К.Ф. Данькевича «*Назар Стодоля*» (Т.Г. Шевченка); М. Скорульського «*Лісова пісня*» (Лесі Українки) тощо. Вистави: І. Січинського «*Бранка Роксолана*»; М. Лисенка, «*Утоплена*», «*Різдвяна ніч*», «*Сава Ча-*

лий», «*Безталання*», «*Глитай або ж павук*», «*Гроші*», «*Мартин Боруля*» (І. Карпенка-Карого); В. Туманова «*Сватання на Гончарівці*» (Г. Квітки-Основ'яненка); Б. Струтинського «*Зачарована Десна*» (О. Довженка); П. Ільченка «*Кайдашева сім'я*» (І. Нечужа-Левицького) та ін. Фільми-екранізації: «*Тарас Шевченко. Заповіт*» (цикл навчальних художньо-публіцистичних фільмів); «*Наймичка*» (Т.Г. Шевченка), «*Енеїда*», «*Москаль-чарівник*» (І. Котляревського); «*Борислав сміється*» («Королі воску»), «*Захар Беркут*», «*Украдене щастя*», «*Якби каміння говорило*» (за «Бориславськими оповіданнями»), «*До світла!*» (альманах за оповіданнями «До світла!», «Муляр», «Панталаха», «Для домашнього огнища» (І. Франка); «*Відьма*», «*Сватання на Гончарівці*» (Г. Квітки-Основ'яненка); «*Записки Курпатого Мефістофеля*» (В. Винниченка); «*Вальдшнепи*» (М. Хвильового); «*За двома зайцями*» (М. Старицького); «*Тіні забутих предків*» (М. Коцюбинського); «*Лісова пісня. Мавка*» (Лесі Українки); «*Камінний хрест*» (В. Стефаніка); С. Клименка «*Вир*» (Григора Тютюнника); С. Прокурні «*Мина Мазайло*» (М. Куліша); С. Туряниці «*Царівна*» (О. Кобилянської) тощо. Мульт-фільми: «*Енеїда*» (І. Котляревського); «*Лис Микита*» (І. Франка).

Відтворюваність у засобах масової інформації.

Тексти, що рекомендовано чинними програмами до підручників та хрестоматій, є «закритим списком» через те, що входять до обов'язкового програмового матеріалу, маючи культурно-історичну цінність, і відповідають мовній, мовленнєвій та іншим компетенціям. Відбір національно-прецедентних текстів на матеріалі мас-медіа більш «відкритий», оскільки апелює відбувається не тільки до хрестоматійних текстів, а і до текстів, що існують поза шкільною програмою і є добре відомими пересічним носіям української лінгвокультурної спільноти. Зважаючи на те, що цей критерій не є обов'язковим, ми сконцентрували увагу на випадках ключових концептів національно-прецедентних текстів, а саме на прецедентних іменах, цитатах у заголовках статей і прізвищах героїв цих статей.

Зазначимо, що в останні роки заголовки статей є перефразуванням, а саме: у рядку національно-прецедентного тексту, що обирається для заголовку, замінюється якесь слово чи група слів, і фраза набуває зовсім нового звучання. При такому перефразуванні структура первинного вислову зберігається, але заголовок привертає увагу читачів. Значна кількість статей з газет та журналів апелює до прецедентних текстів зі шкільної програми. «Поп-діва Роксолана (Ольга Сумська) відправила Кличка в нокаут» (Lectorat-info, 09.02.2006); «Ходив гарбуз по заводу...» (ГУ, 2013, № 178); «Конотопську відьму» Вітренко визнано найнеомоднішою». (Ринок.biz, 05.07.2007); «Бібліотечні «вівторки» з «Каменярем» (Високий Замок, 4.12.2014, № 229 (3878); «Не можна довго тримати країну на «війні» (чи Україна-покритка?)» (Львівська газета, 23.05.2007, № 85 (155) та 27.11.2014, № 124 (299)).

Відтворюваність у словниках.

Останнім часом дедалі частіше з'являються збірники крилатих висловів із творів художньої літератури, афоризмів і цитат, це дає можливість переконатись, що і дотепер символи національно-прецедентних текстів проникають у культурно-мовленнєвий простір нації. Наприклад, Ю. Луцький у своїй праці «Тисяча цитат з

українського письменства» тематично класифікує цитати з фольклору та творів української літератури з вказівкою на джерело, наприклад: «Всякому городу нрав і права, Всяка імієть свой ум голова, Всякого прихоті водять за ніс, Всякого манить к наживі свій біс». Іван Котляревський (за Сковородою) «Наталка Полтавка», 1819 [12, с. 19]; «Ви любите на братові Шкуру, а не душу!» Тарас Шевченко «Кавказ», 1845 (про мудрість) [12, с. 75], «Бо жіноче серце любить Вічно того, хто нас губить, Навіть вдячності не жде.» Іван Франко «Лис Микита», 1890 [12, с. 62] і ін.

Отже, на підставі розроблених критеріїв нами було упорядковано такий доопрацьований корпус національно-прецедентних текстів української лінгвоспільноти: Іван Котляревський. «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник». Григорій Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма», «Шельменко-денщик», «Сватання на Гончарівці». Павло Чубинський, Михайло Вербицький «Ще не вмерла Україна». Тарас Шевченко. «Заповіт», «Наймичка», «Лілея», «Гайдамаки», «Катерина», «Назар Стодоля», «Садок вишневий коло хати», «Реве та стогне Дніпр широкий». Іван Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я». Панас Мирний (П. Рудченко). «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія». Михайло Старицький. «Ніч яка, господи! Місячна, зоряна...», «За двома зайцями», «Не судилось». Іван Карпенко-Карий. «Хазяїн», «Мартин Боруля», «Сто тисяч». Пантелеймон Куліш. «Чорна рада». Іван Франко. «Захар

Беркут», «Мойсей», «Для домашнього огнища», «Украдене щастя», «Борислав сміється», «До світла!», «Перехресні стежки», «Основи суспільності». Михайло Коцюбинський. «Гіні забутих предків». Василь Стефаник. «Камінний хрест». Ольга Кобилянська. «Царівна». Леся Українка. «Лісова пісня». Володимир Винниченко. «Записки кирпатого Мефістофеля». Микола Куліш. «Мина Мазайло», «Народний Малахій». Юрій Яновський. «Вершники». Олександр Довженко. «Зачарована Десна», «Україна на огні», «Щоденник». Андрій Малишко. «Пісня про рушник». Олесь Гончар. «Залізний острів» (із роману «Тронка»), «Собор», «Таврія». Павло Загребельний. «Роксолана». Дмитро Павличко. «Два кольори». Ліна Костенко. «Маурія Чурай». Василь Симоненко. «Лебеді материнства». Григорій Тютюнник «Вир». Василь Земляк. «Лебедина зграя». Іван Багряний «Тигролови». Юрій Андрухович. «Московіада». Ірена Роздобудько. «Гудзик».

Викладені нами положення дають підстави для формулювання висновків, основні з них такі: шкільні програми різного профілю загальноосвітніх шкіл формують істотну, якщо не основну, частину корпусу національно-прецедентних текстів; цитати, текстові ремінісценції (натяки, алюзії), епіграфи є сигналами інтертекстуальності, а отже, мають безпосередній стосунок до способу існування і функціонування національно-прецедентних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. (Лингвистика языкового сознания). – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
2. Караулов Ю.М. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 363 с.
3. Мовчан Р.В., Федоренко В.Л. Українська література: 10-11 класи. Програма для класів фізико-математичного, природничого, технологічного та спортивного профілів загальноосвітніх навчальних закладів із українською та російською мовою навчання // Українська мова й література. – 2007. – № 40. – С. 7-19.
4. Мовчан Р., Федоренко В. Українська література: 10-11 класи. Програма для класів художньо-естетичного профілю з українською мовою навчання // Українська мова й література. – 2007. – № 40. – С. 20-33.
5. Навчальна програма з курсу «Давня українська література» для студентів факультету україністики / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Кафедра української літератури / Л.С. Семенюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 29 с.
6. Навчальна програма з курсу «Історія української літератури кінця XIX- початку XX століття» / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Кафедра української літератури / М.М. Хмелюк, О.О. Рисак. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 30 с.
7. Навчальна програма з курсу «Історія української літератури першої половини XIX ст.» / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Кафедра української літератури / О.В. Яблонська. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 35 с.
8. Програма курсу «Українська література від найдавніших часів до кінця XX століття» / Київський держ. лінгвістичний ун-т. Кафедра теорії та історії світової літератури / Ю.І. Ковалів – К., 1999. – 122 с.
9. Програма курсу української літератури другої половини XIX століття / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філософії. Кафедра історії української літератури та шевченкознавства / Г.М. Штонь, Я.В. Вільна. – К., 2004. – 68 с.
10. Семенюк Г.Ф., Цимбалюк В.І. Українська література. 10-11 класи: Навчальна програма для середньої загальноосвітньої школи з гуманітарним профілем // Книга вчителя української мови та літератури. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – С. 191-267.
11. Семенюк Г.Ф., Цимбалюк В.І. Українська література. 10-11 класи: Навчальна програма для середньої загальноосвітньої школи природничо-математичного профілю // Книга вчителя української мови та літератури. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – С. 268-310.
12. Тисяча цитат з українського письменства: Збірник / Упор. Ю. Луцький. – К.: Смолоскип, 2001. – 232 с.
13. Українська література: 5-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / Укладачі Р.В. Мовчан, Н.В. Левчик, О.А. Камінчук, М.П. Бондар, М.М. Сулима, В.І. Сулима; керівник авторського колективу М.Г. Жулинський. – К.: Генеза, 2002. – 136 с.
14. Українська література: 5-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / Укладачі О.М. Бандура, Н.Й. Волошина. – К.: Шкільний світ, 2002. – 86 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Gasparov B.M. Language, memory, image. (Linguistics consciousness). - M.: New Literary Review, 1996. - 352 p.
2. Karaulov Yu.M. Russian language and linguistic identity. - M.: Nauka, 1987 - 363 p.
3. Movchan R.V., Fedorenko V.L. Ukrainian Literature: 10-11. The program for grade physics, mathematics, natural sciences, technology and sports sections of secondary schools with Ukrainian and Russian language // Ukrainian language and literature. - 2007. - № 40. - P. 7-19.
4. Movchan R., Fedorenko V. Ukrainian Literature: 10-11. The program for grades artistic and aesthetic profile with Ukrainian language // Ukrainian language and literature. - 2007. - № 40. - P. 20-33.
5. The curriculum of the course "Old Ukrainian Literature" for students of ukrainistic / Volyn State University named after Lesya Ukrainka. Chair of Ukrainian Literature / L.S. Semeniuk. - Luck: RVV "Vezha" Volyn State Univ named after Lesia Ukrainka, 2000. - 29 p.
6. The curriculum of the course "History of Ukrainian Literature XIX- end of the beginning of XX century" / Volyn State University named after Lesya Ukrainka. Chair of Ukrainian Literature / L.S. Semeniuk. - Luck: RVV "Vezha" Volyn State Univ named after Lesia Ukrainka, 2000. - 30 p.
7. The curriculum of the course "History of Ukrainian literature-ri early XIX century." / Volyn State University named after Lesya Ukrainka. Chair of Ukrainian Literature / L.S. Semeniuk. - Luck: RVV "Vezha" Volyn State Univ named after Lesia Ukrainka, 2000. - 35 p.
8. Syllabus "Ukrainian literature from ancient times to the end of XX century" / Kyiv State. Linguistic University. Theory and History of World Literature / Yu.I. Kovalyov - K., 1999. - 122 p.
9. Syllabus Ukrainian literature of the late nineteenth century / Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Institute of Philosophy. Department of History of Shevchenko Ukrainian literature and / G.M. Shton', Ya.V. Vil'na. - K., 2004. - 68 p.
10. Semeniuk G.F., Tsybaliuk V.I. Ukrainian literature. 10-11: The curriculum for secondary school zahalnoosvi-tnoyi of humanitarian profile // Teachers book Ukrainian language and literature. - H.: TORSING PLUS, 2005. - P. 191-267.
11. Semeniuk G.F., Tsybaliuk V.I. Ukrainian literature. 10-11: The curriculum for secondary school zahalnoosvi-tnoyi natural mathematical structure // Teachers book Ukrainian language and literature. - H.: TORSING PLUS, 2005. - P. 268-310.
12. Thousand quotes from Ukrainian literature: Collection / ed. Yu. Lutskyi. - K.: Smoloskyp, 2001. - 232 p.
13. Ukrainian literature: 5-11 classes. The program for general noosvitnih schools with Ukrainian and rosiys Coy learning languages / Compilers R.V. Movchan, N.V. Levchik, O.A. Kaminchuk, M.P. Cooper, M.M. Sulima, V.I. Sulima; Head Authors M. Zhulinsky. - K.: Genesis, 2002. - 136 p.
14. Ukrainian literature: 5-11 classes. The program for general noosvitnih schools with Ukrainian and rosiys Coy learning languages / Compilers O.M. Bandura, N.Y. Voloshin. - K.: School World, 2002. - 86 p.

Budnik A. Revision of the corpus of national and precedent text Ukrainian linguistic community and selection criteria

Abstract. In article criteria of selection of national and precedent text on the basis of which the case of national and precedent text is offered are specified and finished off mark and well-organized, expediency of the use of these texts is well-proven in educating of students of philological profile.

Keywords: national and precedent texts, the case of national and precedent texts, criteria of selection of national and precedent text, intertextualism, reinterpretation, Linguodidactics

Бунник. А.А. Доработка корпуса национально-прецедентных текстов украинского лингвистического сообщества и критерии его отбора

Аннотация. В статье обозначены и упорядочены критерии отбора национально-прецедентных текстов, на основании которых уточнено и доработано корпус национально-прецедентных текстов, доказана целесообразность использования данных текстов в обучении студентов филологического профиля.

Ключевые слова: национально-прецедентный текст, корпус национально-прецедентных текстов, критерии отбора национально-прецедентных текстов, интертекстуальность, реинтерпретация, лингводидактика